

بررسی ادیان ایران باستان؛ با تأکید ویژه بر آئین میترائیسم

زهرا برقیانی*

اشاره

ایرانیان مردمانی از نژاد آریا بودند در ادوار باستانی ایران، در هر دوره‌ای ایرانیان دین و آیینی خاصی داشتند از جمله اینها و آیینهایی که هر دوره‌ای ایرانیان صاحب دینی بودند از جمله دینها و آیینهایی که ایرانیان از همان ابتدا در بین خود حفظ کردند آیین «مهر پرستی» یا «خورشید پرستی» بود که به آن «میترائیسم» هم گفته می‌شود. آریاییها قبل از آمدن به خلافت ایران نیز این دین را داشتند برای همین این آیین بین ایرانیان و هندیان و آریاییهایی که در اروپا ساکن شدند آیین مشترک بود و این اشتراک را می‌توان در آثار دینی این اقوام ساکن در نقاط مختلف مشاهده کرد.

آیین میترائیسم در ایران تا زمان ظهور «زرتشت» و دین زرتشتی، آیین همگانی بود و بعد از اینکه این آیین در غرب ایران رواج یافت و اروپائیان که در این ناحیه با ایران تماس داشتند با این آیین آشنا شدند و از طریق سربازان و مدرمان این نواحی، آیین میترائیسم به شرق اروپا راه یافت و تا زمان ظهور مسیحیت دین غالب اروپائیان بود، اما پس از گسترش مسیحیت در اروپا، میترائیسم از اروپا رخت بر بست، اما بر خلاف ایران، میترائیسم تأثیر بسزایی در دین مسیح و آداب و رسوم آن از خود به جای گذاشت تا آن جایی که بسیاری از مراسم مسیحیان ریشه در آیین میترائیسم داشته و باقی مانده آن است. میترائیسم در ایران و سایر ادیان جهانی تأثیر گذار بوده که از جمله آثار آن می‌توان به نشانه‌های فراوان این آیین در آثار باستانی به جا مانده از دورانهای مختلف اشاره کرد.

میترائیسم در تاریخ

الف: میترائیسم آیین کهن

نخستین طریقتی که در جهان پیدا شده کیش «مهر» می‌باشد که یک طریقت عرفانی بود و رموز بسیاری دارد و هدف اصلی این طریقت بیدار کردن وجدان انسانی و نزدیک ساختن او به سوی کمال است.^۱

* دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ، دانشگاه الزهرا تهران.

مهر به عنوان فرشته و ایزد راستی و پیروزی از زمانهای بسیار کهن مورد ستایش و احترام اقوام آریایی بود. در ناحیه «کاپادوسیه» که بخشی از آسیای صغیر است کتیبه‌ای متعلق به یکی از اقوام هند و اروپایی موسوم به «هیتی» ها که در آنجا ساکن بودند و با میتانیها پیمان بسته‌اند به دست آمده است که مربوط به بیش از ۱۴۰۰ سال قبل از میلاد است. در این کتیبه نام «میترا» - مهر» همراه به «وارونا، ایندرا و ناستیا» ذکر شده است که گویای احترام و تقدیس مهر در نزد این اقوام در آن زمان است^۱ و ذکر نام میترا در کتیبه همچنین مؤید این نکته است که «مهر» ایزدی متعلق به عهد آریایی است.

پرستش این ایزد از دیر زمان بین اقوام هند و اروپایی رایج بوده است، مهر همچنین در اوستا که کتاب دینی زرتشتیان است مورد ستایش می‌باشد، در هند باستان میترا به عنوان خدای پیمان و روشنی ستایش می‌شد و نام او همراه ایزد دیگری به نام «وارونا» ذکر می‌شد.^۲ و همچنین انتشار مناسک خورشیدی میترا به میزان وسیعی در سانسکریت و منابع چینی و عربی در هند و یا پیدایش تعدادی معبد خورشیدی در مولتان ناگجرات در قرن پنجم به بعد شواهدی از این مسأله می‌باشد.^۳

ب: میترائیسم در ایران کهن

یکی از ادیان پر سابقه در میان مردم ایران باستان آئین «مهر پرستی» بود. این آئین را آریانیها با خود به ایران آوردند چنان که به هند نیز بردند. این آئین به مدت دو هزار سال دیگر آیینها را تحت الشعاع خود قرار داد و در ادیان یهود، مسیحیت و زرتشت تأثیر بسیار گذاشت.^۴

۱- مشکور، محمد جواد: *ایران در عهد باستان*، اشرفی، تهران، ۱۳۶۳، صص ۷۱-۷۱ و صص ۴۴-۴۴.

۲- باقری، مه‌ری: *دین‌های ایرانی پیش از اسلام*، دانشگاه تبریز، ۱۳۷۶، ص ۱۵۰.

رضائی، عبدالعظیم: *اصل و نسب و دین‌های ایرانیان باستان*، ناشر عبدالعظیم رضائی، بی‌جا، ۱۳۶۸، صص ۷۹-۷۷.

۳- گیمن، دوشن: *دین ایران باستان*، ترجمه: رویا منجم، فیروز، تهران، ۱۳۷۵، صص ۳۰۲-۳۰۰.

۴- میلیی آبادانی، عبدالله: *تاریخ ادیان و مذاهب جهان*، منطق (سینا) قم، ۱۳۷۳، صص ۴-۵، ۳۰۴؛ پرتو، شهین: همان، ص ۳۸.

در اسناد مکتوب ایران باستان اشارات متعددی مبنی بر ستایش مهر وجود دارد که^۱ در عصر هخامنشیان خدای «مهر و آناهیتا» با خدای «اهورامزدا» در یک ردیف قرار گرفت و کم کم «مهرپرستی» در غرب ایران گسترش یافت و به نام خدای «مهر» معبدی ساخته شد. در عصر اشکانیان هم «مهر پرستی» در میان طبقات مختلف همچنان نفوذ خود را حفظ کرد و وجود اسامی که در ترکیب آنها «مهر» به کار رفته مثل «مهرداد» خود دلیل این مدعاست.^۲ در اوستای متأخر «یشت» که طولانی‌تر و زیباترین مورد نیایش زردشتی است در ستایش مهر می‌باشد.^۳ چون بعد از زرتشت رفته رفته بسیاری از عقاید پیشین بار دیگر خود نمایی کرد از جمله خدای «مهر» یا «میترا» مورد ستایش قرار گرفت تا حدی که در اوستای متأخر در «یشتها» برای آن دعا و یا «یشتی» به نام «مهر یشت» اختصاص یافت.^۴ در عصر ساسانیان هم گرچه دین رسمی زردشتی بود لیکن خدای مهر به عنوان ایزد و فرشته معتبر در میان ایرانیان مورد تقدیس قرار گرفت^۵ به طوری که در نقش برجسته‌ای در «طاق بستان» که مراسم تاجگذاری اردشیر دوم از دست اهرمزد را نشان می‌دهد و «مهر» ناظر بر این صحنه است.^۶

اغلب محققان تاریخ ادیان با توجه به سابقه پرستش و دوام نیایش «مهر» در ایران «مهرپرستی» را یک دین ایرانی به حساب می‌آورند و اساس و بنیان این آیین را اعتقادات ثنوی ایرانیان می‌پندارند اما رواج مهر پرستی به عنوان دین ویژه در غرب بوده است.^۷ اما می‌توان گفت که نخستین دینی که آریاییهای ایرانی پس از استقرار در ایران بعد از شهر نشین شدن تدوین کرد و به صورت شریعت مدنی در آورد، و از ایران به خارج رفته «مهرپرستی»

۱ - باقری، مهری: همان، ص ۵۰.

۲ - آریا، غلامعلی: *اثناسی با تاریخ ادیان*، پایا، جلد اول، تهران، ۱۳۷۶، ص ۱۱۱، مشکور، محمدجواد: همان، ص ۳۷۱.

۳ - باقری، مهری: همان، ص ۱۵۱.

۴ - آریا، غلامعلی: همان، ص ۱۱۱.

۵ - آریا، غلامعلی، همان، ص ۱۱۱.

۶ - باقری، مهری: همان، ص ۱۵۲.

۷ - همان.

است به همین دلیل در دوره اقتدار روم « کلهه » سرزمین مقدس مهرآیینان بود. میترا پرستگاهی در بابل داشت و آنتیوخوس کماژن تندبسی از او در «نمرود داغ» برافراشت.^۱ آنچه در این فصل بیان شده خلاصه‌ای از سرگذشت و تاریخ آیین «میترائیسم» بود که در جهان و ایران تاریخ را به خود اختصاص داده است. چنان که دیدیم آیین میترائیسم از ابتدا در بین آریاییها و ایرانیان وجود داشته و در دیگر ادیان جهان نیز تأثیر گذاشته و در صفحات بعدی به اثرات مشخص و بارز آن بر آیین مسیحیت و جهان غرب اشاره خواهد شد.

آیین میترائیسم

اساس مهرپرستی بر این اعتقاد است که مهر خدای بزرگ است و خدایان دیگر کوچکتر از اویند. میترائیسم بر اساس پرستش آتش و پرستش قوای طبیعت مثل باد؛ طوفان؛ خرمی؛ بهار؛ آسمان؛ کوه و جنگل، شب و پرداختن به سحر و جادو است و لازمه پرستش قوای طبیعت و اعتقاد به ارواح خبیث و طیب که دست‌اندرکار جهان می‌باشند. میترائیسم بر اساس پرستش آتش و مهر است. «مهر» خدایی است در خورشید نه خود خورشید و اصالت را از آن جادوگر می‌داند یعنی ممکن نیست در جامعه‌ای جادوگری باشد اما جادوگر نباشد.^۲

«میترا» که به معنای رفیق، همدم، یکدل و یاری کننده است، خدای نگهبان آفتاب و نام، یکی از ده آتش و نیز نام یکی از امپ‌سرها است - که دسته‌ای از فرشتگان مونث آسمانی هستند در کتب هندی - میترا در شکل خدای خورشید کمتر ظاهر می‌شود بلکه خدای روشنایی، فروغ آفتاب است و وارونا خدای آسمانی و شب است.^۳ در اوستا مهر نموداری از خلق و خوی ایرانی مزدایی را نشان می‌دهد که دشمن بی‌امان دروغ و دروغگوی است^۴ و مهر ایزد راستی و دلیری و

۱ - قدیانی، عباس: *تاریخ ادیان و مذاهب در ایران*، انیس، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۶، ص ۹۵.

۲ - قدیانی، عباس: *همان*، ص ۹۴.

۳ - رضایی، عبدالعظیم: *همان*، ص ۸۲-۸۰.

۴ - رضایی، عبدالعظیم: *همان*، ص ۸۹-۸۸.

روشنایی و عهد و پیمان است^۱ او که دارنده دشتهای فراخ و چراگاههای خرم است همواره پیدا و برای یاری دادن راستگویان و جنگجویان و برانداختن دروغگویان به این سو و آن سو می‌تازد و هیچ چیز از او پوشیده نیست و برای مراقبت مردمان هزار گوش و ده هزار چشم دارد و از فراز کوه بلند هراء (البرز) به ممالک آریایی می‌نگرد. و این جایگاه را به فرمان «اهورامزدا» امشاسپندان و خورشید فراهم کرده‌اند.^۲

عقاید کلی میتراثیسم

از جمله عقاید مهر پرستان این بود که به بقای ابدی روح، ایمان فراوانی داشتند و در انجام اعمال نیک اصرار می‌ورزیدند تا به این وسیله روح آنان جاودانه شود و جزای نیک یابد. مهر پرستان در مجامع مذهبی با نقابی که علامت درجه آنان بود حاضر می‌شدند، مهرپرستان به تأثیر ستارگان سعد و نحس بر سرنوشت انسان معتقد بودند و به تأثیر رؤیا در زندگی انسان ایمان کامل داشتند، لذا به تأویل و تفسیر خواب می‌پرداختند و یکی از علل پیشرفت سریع این آیین در جهان آن روز جنبه اخلاقی و عملی آن بود.^۳

آیین میترا، آیین اسرار است، اسرار این ملک با پافشاری و اصرار حفظ می‌شد و برای معدودی که در درجات عالی ترقی می‌کردند کشف می‌شد.^۴ به این علت یکی از مهمترین دلایل فقدان منابع اطلاعات درباره اصول و مبانی اعتقاد مهرپرستان جنبه سری و راز آیینی این دین است و تعلیمات دینی آنان تماماً جنبه سری و باطنی داشت و نقوش و اشکال معابدشان نیز به صورت تمثیلی عرضه شده است.^۵

آیین میترا در بنیاد زیر بنای ایرانی خود را در ثنویت حفظ کرد این ثنویت از شکل آیین زروانی متأثر بود. در آیین میترا، خدای بزرگ زروان «اکرنه» با زمان بی‌کرانه است؛ خدایی که بدنی

۱ - رضی، هاشم: تاریخ مطالعات دینیهای ایرانی، فروهر، تهران، ۱۳۶۶، ص ۶۹

۲ - رضایی، عبدالعظیم: همان، ص ۸۹-۸۸

۳ - مینوی آبادانی: عبدالله: همان، ص ۳۱۲، قدیانی، عباس: همان، ص ۹۷.

۴ - قدیانی، عباس: همان، ص ۹۱.

۵ - باقری، مهتری: همان، ص ۱۶۴.

چون آدمی و سری به سان شیر و گرد و بدنش، را حلقه زده است. بعد از او چنان که گذشت آسمان، زمین و اقیانوس، خدایان دیگر از این سه بوجود آمدند آسمان اورمزد است که همراه فرشتگان یا اهریمن و عوامل آن (دیوان) در پیکار دایمی است. اورمزد که اهریمن را نابود می‌کند در آیین میترا مشهورترین جایگاه را دارد^۱ در آیین زروانی چون اشاره به آفرینش زروای می‌شود میترا میانجی اورمزد و اهریمن معرفی شده است^۲

مغان در میترائیسم

در آیین میترائیسم اصالت از آن «مغان» و روحانیون وابسته به مذهب «مهرپرستی» بود، که برای انجام اعمال مذهبی نیز از قدرت فراوانی برخوردار بودند مردم بی اعتقاد به آنها نیز ناگزیر از تقلید و متابعتشان بودند. چرا که کار دینشان منحصرأ به دست «مغان» بود و مغان دین را در انحصار داشتند، می‌توانستند به اقتضای مصالحشان آن را تغییر و تفسیر کنند. از جمله درآمد مغان قربانی بود که اجرا کننده مراسم قربانی و تقدیم کننده حاصل از قربانی به بارگاه خداوندی جز مغ نمی‌توانست کس دیگری باشد. در آیین میترای سبیده‌دم و صبح دم، هنگام ستایش و نیایش است چون خورشید برآید مغان برترنم خورشید و نیایش «مهر نیایش» می‌پردازند.^۳ در این فصل سعی بر آن بود که به برخی عقاید و اصول کلی که میترائیسم‌ها و مهرپرستان بدان معتقد بودند اشاره‌ای هر چند کوتاه شود.

افسانه پیدایش میترا

از جمله اعتقادات پیروان آیین میترائیسم اعتقاد به افسانه «زایش مهر یا میترا» می‌باشد که با سابقه‌های اساطیری در واقع امری شگرف است. در این آیین «میترا» از صخره‌ای سنگی زاده می‌شود و در حالی که برهنه است، اما کلاه شکسته مهری بر سر دارد و به دستی خنجر و به

۱ - قدیانی، عباس: همان، ص ۹۲.

۲ - رضی، هاشم: همان، صص ۶۳-۱۶۲.

۳ - قدیانی، عباس: همان، ص ۹۶.

دستی دیگر مشعل دارد^۱ که مشعل برای روشن کردن جهان و خنجر برای کشتن «گاو قربانی» است. میترا با خورشید است. چون میترا زاده می‌شود شبانان برای پرستش وی می‌آیند و میترا با خورشید هماهنگ و متحد می‌شود و یک گاو وحشی را به دام انداخته می‌کشد. بنا به افسانه شگفت‌انگیز «یم» که اکنون «جمشید» نامیده می‌شود دقیقاً به عنوان همتای زمینی و در اکثر جاهایی که معابد میترا ساخته شده نام آن محل با اسم «یم» یا «جم» توأم است.^۲ طبق گفته‌های دیگر میترا از درختی که «کاج» یا «صنوبر» است زاده می‌شود.^۳

در ایران باستان هر یک از روزهای ماه به نام ایزدی خوانده می‌شد و شانزدهمین روز هر ماه به نام ایزد «مهر» بود از این رو روز «مهر» از ماه «مهر» «مهرگان» خوانده می‌شد و از این روز تا شش روز بود که جشن مهرگان نامیده می‌شد. ابوریحان بیرونی می‌گوید: گویند مهر که اسم خورشید است در چنین روزی ظاهر شد و به همین مناسبت این روز را بدو منسوب کرده‌اند.^۴ جشن مهرگان یکی از اعیاد بزرگ ایرانیان بوده است^۵ و مهرپرستان در جشن مهرگان گاوی را زینت کرده و با جلال و جبروت به میدان آورده آن را ذبح می‌کردند و مراسم و اعمال مذهبی مهرپرستی سادگی اولیه خود را همچنان حفظ کرده بود و عاری از هر گونه تزئین و آرایش معمول بود.^۶

بر اساس یک گزارش یونانی پادشاه ایران به افتخار خداوند دست به میگساری می‌زد در دوران ساسانیان پادشاه تاجی به شکل خورشید بر سر می‌گذاشت و از این طریق نشان می‌داد که او نیز میترای روی زمین است همانطور که نوروز با بازگشت و رهایی «جم» از سرزمین دیوان را جشن

۱ - قدیانی، عباس: همان، ص ۹۱؛ میلی آبادانی، عبدالله: همان، ص ۳۰۹.

۲ - قدیانی، عباس: همان، ص ۹۱-۹۲.

۳ - زنز، آر. سی: طلوع و غروب زردشتیگری، ترجمه دکتر تیمور قادری، فر روز، تهران، ۱۳۷۵، ص ۱۹۷.

۴ - شهین، پرتو: همان، ص ۳۵.

۵ - آریاء، غلامعلی: همان، ص ۸۱.

۶ - باقری، مه‌ری: همان، ص ۱۵۳.

۷ - آریاء، غلامعلی: همان، ص ۱۱۱.

۸ - قدیانی، عباس: همان، ص ۹۵.

می‌گرفت «مهرگان» را به بند کشیدن قاتل «جم» یعنی ازدی‌دهاک جشن می‌گرفت و این هم نشانه‌ای بر نزدیکی بسیار «میترا و جسم» به هم بوده است.^۱

میترا پس از قربانی کردن گاو در روی زمین آماده معراج و بالا رفتن به آسمان می‌شود، اما پیش از آنکه به معراج برود مجلسی برای شام ترتیب می‌دهد که «شام آخر» نامیده می‌شود و این به شکرانه پیروزی میترا و تودیع او با یاران انجام گرفته است. در این مجلس از گوشت گاو و قربانی و شراب هوم مصرف می‌کنند و پس از صرف شام میترا همراه پیروان خود به آسمان صعود می‌کند و وسیله صعود گردونه چهار اسبه اوست.^۲

پرستشگاههای مهرپرستان

مراسم پرستش و نیایش مهرپرستان ابتدا در درون غارهای طبیعی که رودخانه‌ای نیز در کنار آن جریان داشت صورت می‌گرفته است و پرستشگاه‌های مهری را معمولاً «مهرابه» می‌خواندند و اشکال یافتن غارهای طبیعی که رودخانه‌ای در کنار آن جاری باشد موجب شد تا ساختن مهرابه‌های مصنوعی که به صورت نمادهای زیرزمینی ساخته شد رایج شود.^۳

علت ساختن معابد مهرپرستی در کنار رودخانه این بود که آب برای انجام مراسم غسل تعمید در دسترس باشد^۴ و علتی که مراسم در غار برگزار می‌شد این است که محل تولد میترا را غاری از کوه می‌دانستند^۵ و همچنین میترا در آغاز گاو را در غار مقهور کرد^۶ به این علت مراسم در غارها و دخمه‌های تاریک انجام می‌گرفته است.

معمولاً طاقهای مهرابه‌ها مزین به نقوش ستارگان است و مهرابه‌هایی تاریک و بدون روزنه و پنجره است بر دیوارهای غار نقوشی تمثیلی از این آیین تصویر شده است. از میان نقشهای

۱- زنز، آر. سی: همان، صص ۱۰۶-۱۰۲.

۲- رضایی، عبدالعظیم: همان، صص ۱۰۶-۱۰۲.

۳- باقری، مهری: همان، ص ۱۸۵؛ قدیانی، عباس: همان، ص ۹۳.

۴- میلی‌آبادانی، عبدالله: همان، ص ۳۰۶.

۵- میلی‌آبادانی، عبدالله: همان، ص ۳۰۶.

۶- پرتو، شهین: همان، ص ۳۵.

مهری تصویری که در تمامی مهرابه‌ها وجود دارد و اساسی‌ترین موضوع این آیین است نقش «گاو کشی مهر» است اما معابد میتراپی هرگز تبدیل به پرشگاههای عظیم و مجلل نشدند.^۱

گاو کشی مهر

در آیین میترائیسم پس از آن که میترا زاده می‌شود و با خورشید پیمان بسته و متحد می‌شود برای آنکه میترا می‌خواهد به جهان حیات و جان ببخشد تا جانوران و گیاهان به وجود آیند گاو مقدسی را که شیره هوم (سوم) را خورده باید بکشد تا از جاری شدن خون آن رستاخیز طبیعت به وجود آید.^۲ بنابراین، میترا گاوی را در یک کش مکش طولانی دستگیر می‌کند و به غار می‌برد چون گاو فرار می‌کند میترا با یاری کلاغ که پیک خورشید است گاو را یافته و در غار با خنجری او را می‌کشد و از محل جاری شدن خون گاو خوشه‌های گندم و درخت انگور و سایر گیاهان می‌روید^۳ اما در کتاب «تاریخ ادیان و مذاهب جهان» گاو به دست کلاغ و فرمان خورشید کشته می‌شود و حیواناتی چون کژدم، مار و افعی و مورچه از خون گاو می‌خورند و میترا به آسمان عروج کرده و دوباره بازگشته گاوی را کشته و با شیره مقدس در آمیخت و به عادلان داد و هر کس از آن بنوشد جاودانه خواهد شد^۴

اما اغلب محققان قربانی گاو را که موجب رویش گیاه و حیات موجودات دیگر می‌شود مبین امر خلقت دانسته‌اند و معتقدند که قربانی گاو یک عمل آفرینشی است. عمل قربانی که مثال بارز آن طبیعت و در واقع تکرار یک امر است در باورهای مهری پس از آن که گاو یکتا آفریده که آستن تمامی نباتات و حیوانات است به وسیله اهریمن بیمار شده به حال احتضار درمی‌آید مهر به عنوان میانجی میان دو مصدر خیر و شر گاو را می‌کشد تا زندگی حیوانات و نباتات را که مکثوم در وجود اویند نجات دهد. لذا مهر میانجی دو مصدر نیک و بد است. در متون یونانی و

۱ - باقری، مهری: همان، صص ۵۹-۱۵۸.

۲ - رضایی، عبدالعظیم: همان، صص ۸۶-۸۳.

۳ - قدیانی، عباس: همان، صص ۹۲، رضایی، عبدالعظیم: همان، صص ۸۶-۸۳.

۴ - مبلنی آبادانی، عبدالله: همان، صص ۱۰-۳۰۹.

نوشته‌های تاریخی مهر را با لقب «میانجی و نجات دهنده» خوانده اند.^۱ مراسم قربانی گاو بعدها توسط مغان انجام می‌شد و این از بزرگترین راههای امرار و معاش آنان بود.^۲ «شراب مقدس و دایی» در میتراثیسم؛ یکی از مراسمهای که مهر پرستان هنگام انجام دادن قربانی انجام می‌دادند خوردن شراب مقدسی بود که از آیین و بردین وارد ادیان ایرانی از جمله میتراثیسم شده است و این شراب از گیاهی به نام «هوم» تهیه می‌شد که نوشیدن آن باعث می‌شد که روحانیون به اسرار غیبی دست یابند.^۳

مراحل هفت‌گانه‌ی مهر پرستی

قداست اعداد در بیشتر ادیان کهن به چشم می‌خورد. در میتراثیسم عدد «هفت» مقدس است. هفت آسمان، هفت طبقه زمین، هفت مقام، هفت ... و در مهر پرستی رسیدن به مقام بالا دارای شرایطی بود و برای این کار فرد باید فنون جادوگری را یاد می‌گرفت، ستاره‌شناسی، رمل و اسطرلاب، طالع‌بینی و طب و ... را به خوبی می‌دانست. درجات هفت‌گانه مهرپرستی عبارتند از:

۱) مقام کلاغ، منسوب به عطارد و نماد هوا و باد؛

۲) همسر، نماد آب؛

۳) سرباز، نماد خاک؛

۴) شیر، نماد آتش؛

۵) پارسا، منسوب به قمر؛

۶) پیک خورشید، منسوب به مهریما، ستاره صبح؛

۷) پیر؛ مرشد.

هر یک از این مقامات دارای وظایف خاصی بودند، به طور مثال «مقام کلاغ» مستلزم نوشیدن شراب «هوم» و نواختن «سرور و مقامات» بود و مقام «همسر» فقط از آن مردان بود، همسران دارای روبند یا چارقد بودند که علامت مشعل یا چراغ است. این علامت مبین فروغ نوین است

۱- باقری، مهری: همان، ص ۱۶۲.

۲- قدیانی، عباس: همان، ص ۹۷.

۳- میلی آبادانی، عبدالله: همان، صص ۱۵-۳۱۴.

که با میترا خدای روشنایی رابطه دارد، مقام «سرباز» یعنی پس از درک اسرار و ورود به صف سپاهیان خداست.

لباس سربازی به رنگ قهوه‌ای است، مقام «شیر» جامه ارغوانی رنگ به تن دارد و کفگیری در دست که آتش را جابه‌جا می‌کند، «پارسا» علامت مشخصه‌ای داشت و آن جامه‌ای به رنگ خاکستری بود، «پیک خورشید» جامه سرخ رنگ، کمر بند زرد با دو گوی آبی داشت، «پیر» عالی‌ترین مقام و منصب در آئین «میترا» و نماینده‌ی وی در زمین است علامت مخصوص او «حلقه وعصا» بود.^۱

گرویدن به آیین مهر به مثابه خدمت نظامی بوده است و مهرپرستان زندگی در جهان خاکی را نبردی در راه خدای پیروز می‌دانستند. پیروان مهر بر این عقیده بودند که همواره مورد حمایت او قرار خواهند گرفت و میترا آنان را در میدانهای جنگ و نبرد و کشتار حمایت خواهد کرد. سربازان و مردمان جنگی اکثریت مهرپرستان را تشکیل می‌دادند همچنان که نظام و نظامی‌گری از امور مردانه است آیین مهری نیز ظاهراً مردانه بود و نشانه‌ای از تشریف زنان به این دین و دخالت و شرکت آنان در مراسم و آیینهای مذهبی به چشم نمی‌خورد و ورود به جرگه مهرپرستان برای مردان نیز امری دشوار و مستلزم گذراندن مراحل و آزمایشهای سخت و گوناگون بوده است و برای رسیدن به مقام «پیری» باید مراحل هفتگانه را طی می‌کردند.^۲

نفوذ میترائیسم در غرب

با وجود همه سوابق و اطمینان به این که مهر یا «میترا» یک ایزد ایرانی است، رواج «مهرپرستی» به عنوان دین ویژه در مغرب بوده است. به طور کلی منطقه نفوذ آیین «مهرپرستی» اروپا بویژه ایتالیا، شبه جزیره بالکان و اطراف رودخانه‌های راین و دانوب بوده و همچنین از آثار باقی‌مانده می‌توان به مهر پرستی در سوریه و شمال بین‌النهرین و نواحی شمالی آفریقا نیز اشاره کرد.^۳

۱- مبلنی آبادانی، عبدالله: همان، صص ۱۱-۳۱۰؛ قدیانی، عباس: همان، صص ۹۸-۹۷، آریا، غلامعلی: ائسنایی

با تاریخ ادیان، صص ۱۳-۱۱۲.

۲- پرتو، شهین، همان، ص ۱۶.

۳- باقری، مهری: همان، ص ۱۵۴؛ پرتو، شهین: همان، صص ۳۲-۳۱.

ظاهراً پرستش میترا در مناطق غربی ایران بویژه، در آسیای صغیر رواج داشته است و چون مهر بالاخص خدای یاری دهند. و حامی جنگجویان بوده امکان دارد سربازان یونانی که با این مناطق در تماس بوده‌اند با آیین مهری آشنا شده آن را با خود به اروپا برده‌اند و موجب رواج دیانت در سرحدات و نفوذ امپراتوری روم شدند.

پلوتارک دزدان دریای سیسیل را نخستین کسانی می‌داند که در قرن اول پیش از میلاد با اصول ومبانی مهرپرستی در آسیای صغیر آشنا شدند و پس از شکست آنها بوسیله پمپی، یونانیان این آیین را در روم رواج دادند.

هر چند که در قرن سوم مهر پرستی مذهب رسمی امپراتوری روم شد ولی همواره با مسیحیت روم در تعارض بود و در سال ۳۱۲ میلادی جنگی بین «ژولیانوس» امپراتور مهر پرست و «قسطنطین» امپراتور مسیحی روم در گرفت.

ژولیانوس شکست خورد. این امر موجب افول مهر پرستی در روم گردید، اما دین میترا تا اواخر قرن پنجم میلادی در نقاط دور افتاده و به صورت پنهانی به حیات خود ادامه داد ولی به مرور زمان آیین «مهرپرستی» ناپدید گشت.^۱

پس از آشنایی یونانیان با ایرانیان، ادیان ایرانی تأثیرات فراوانی در فرهنگ آنان گذاشت از جمله در مورد خدایان یونان بود چنان که نامهای «اورمزد» برای «ژئوس»، «میترا» برای «آپولوس» یا «هرمن» و «آناهیتا» برای «آرتمس» گذاشته شد. در روم و یونان نیز رمز و رازهای آیین میترا نفوذ کرد و میترائیسم دین راز آموزان بوده است و در اروپا نیز مهرپرستان برای رسیدن به مقام بالای مهرپرستی یعنی «پیر» باید هفت مرحله را طی می‌کردند که در قسمت مراحل هفت‌گانه بیان شد.

۱- همان، صص ۵۷-۱۵۵.

۲- گیمن، دوشمن: همان، صص ۴-۳۰۳.

۳- گیمن، دوشمن: همان، صص ۳۰۷-۳۰۵؛ پرتو، شهین: همان، صص ۲۲-۲۱.

۴- آریا، غلامعلی: همان، صص ۱۳-۱۱۲.

تأثیر میتراثیسم بر مسیحیت

با وجود اینکه آیین میتراپی در اروپا ناپدید شد اما آثار آن بر دین مسیحیت همچنان باقی مانده است و در بسیاری از آداب مذهبی مسیحیان می‌توان نشانه‌های نفوذ میتراثیسم را مشاهده کرد. از جمله در اروپای قرون ابتدایی «ماهی» که از نشانه‌های مسیحی بود برای شناسایی همچون رمزی از آن بهره می‌جستند، نشان موسمی از کیشی میترا بوده است و همچنین اساس «تثلیث» مسیحیت نیز مبتنی بر تثلیث‌هایی از هندوان و ایرانیان گرفته شده است ولی اساطیر هند و ایرانی در مسیحیت به خدمت مسایل الهی گرفته شد.^۱

یا مراسم «شام آخر» و «عشاء ربانی»^۲ یا جشن بزرگ تولد مسیح در ۲۵ دسامبر که جشن مهرپرستان بوده به مسیحیت راه یافته و به عنوان روز تولید مسیح جشن گرفته می‌شود یا عنوان پدر روحانی در بین عیسویان که همان بالاترین مقام مهرپرستان (پدر) است مسیحیان هم چون مهرپرستان اعتقاد به ناجی و ظهور آن دارند^۳ که باز هم از آیین میترا گرفته شده است یا مراسم غسل تعمید که در آیین مسیحیت وجود دارد و از میتراثیسم گرفته شده است.^۴

آثار باقی‌مانده از مهرپرستی

آثار مهرپرستی در ایران معاصر دیده می‌شود. خرم‌آباد لرستان یکی از مراکز بزرگ و عمده مهرپرستی ایران باستان بوده است. در جنوب غربی شهرستان خرم‌آباد آثاری به چشم می‌خورد در دوره مشهور به «باباعباسی» در کنار سفید کوه دخمه‌ای بر سینه کوه وجود دارد که یادگار دوران «مهر پرستی» ایرانیان است.

۱- رضائی، عبدالعظیم، اصل و نسب و دین‌های ایرانیان باستان، ص ۹۹-۹۷.

۲- همان، ص ۱۰۶-۱۰۲.

۳- آریا، غلامعلی، آشنایی با تاریخ ادیان، ص ۱۱۳، شهین پرتو، بیک میترا، ص ۳۴.

۴- رضائی، عبدالعظیم، اصل و نسب و دین‌های ایرانیان باستان، ص ۹۹-۹۷، دکتر غلامعلی آریا، آشنایی با

تاریخ ادیان، ص ۱۱۳.

هر چند اثری از قبز در این دخمه مشاهده نمی‌شود اما باور عامه آن نواحی بر این است که «پایابعباسی» در این مکان مدفون است مردن بر اساس اعتقادات کهن نذوراتی برای آن دارند. یا در آثار دوران هخامنشی نشانهای از مهرپرستی و اعتقاد مردم به میترا وجود دارد و همچنین از دوران اشکانی و ساسانی آثاری باقی مانده است^۱ و اغلب مهرابه‌ها در دوران ساسانی به شکل آتشکده درآمد و در عصر اسلامی تغییر و تحول کلی یافت.^۲



۱ - قدیانی، عباس: همان، صص ۹۹-۱۰۰، مینعی آبادانی، عبدالله: همان، ص ۳۱۳.

۲ - مینعی آبادانی، عبدالله: همان، ص ۳۱۳.

کتابنامه

- ۱- آریا، غلامعلی: *آشنایی با تاریخ ادیان*، پایا، جلد اول، تهران، ۱۳۷۶.
- ۲- باقری، مه‌ری: *دین‌های ایرانی پیش از اسلام*، دانشگاه تبریز، تبریز، ۱۳۷۶.
- ۳- پرتو، شهین: *بیک میتر*، مزدا، تهران، فروردین، ۱۳۵۰.
- ۴- رضایی، عبدالعظیم: *اصل و نسب و دین‌های ایرانیان باستان*، طلوع آزادی، بی‌جا، ۱۳۶۸.
- ۵- رضی. هاشم: *تاریخ مطالعات دین‌های ایرانی، دین‌های آریایی، مغان...*، فروهر، تهران، ۱۳۶۶.
- ۶- ززر، آر، سی: *طلوع و غروب زردستی‌گری*، ترجمه دکتر تیمور قادری، فرروز، تهران، ۱۳۵۷.
- ۷- قدیانی، عباس: *تاریخ ادیان و مذاهب در ایران*، انیس، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۷.
- ۸- گیمن، دوشمن: *دین ایران باستان*، ترجمه رؤیا منجم، بی‌نا، چاپ سوم، تهران، ۱۳۷۵.
- ۹- مبلعی آبادانی، عبدالله: *تاریخ ادیان و مذاهب جهان*، (از ۳۵ هزار قبل تا اسلام و مذاهب در اسلام) منطق (سینا)، قم، ۱۳۷۳.
- ۱۰- مشکور، محمد جواد: *ایران در عهد باستان در تاریخ اقوام و پادشاهان پیش از اسلام*، اشرفی، تهران، ۱۳۶۲.